

MARSEILLE, DU LACYDON AU FAUBOURG SAINTE-CATHERINE (V^e s. av. J.-C. – XVIII^e s.), LES FOUILLES DE LA PLACE DU GÉNÉRAL-DE-GAULLE, M. Bouiron red., Archéologie préventive, [w:] Documents d'archéologie française, nr 87, Paris 2001, 340 ss., liczne ilustracje w tekście, ryc. I–III poza tekstem.

Hasło „archeologia średniowiecznych miast portowych” kojarzy się przede wszystkim z rozwijającymi się dynamicznie w ostatnim półwieczu badaniami wykopaliskowymi portów północnej Europy. Wykopaliska w Lubece, Londynie, Elblągu czy Bergen nie tylko dostarczyły nowych danych do dziejów tych miast, źródeł do odtworzenia życia codziennego ich mieszkańców, ale też stanowiły doskonałą okazję do kształtowania się nowych metod i technik badawczych. Złożoność problematyki wymuszała niejako konieczność przyjmowania nowych strategii badawczych, opartych przede wszystkim na współpracy specjalistów z różnych dyscyplin nauki: od archeologów poprzez historyków i historyków sztuki aż po specjalistów w zakresie nauk przyrodniczych i rekonstrukcji paleośrodowiska. Nie będzie więc przesady w stwierdzeniu, że na takich właśnie stanowiskach rodziła się archeologia nowoczesna, otwarta na działania interdyscyplinarne, tak w trakcie eksploracji, jak i analiz oraz interpretacji zarejestrowanych faktów.

W odróżnieniu od prac wykopaliskowych na terenie miast północnoeuropejskich badania w ośrodkach portowych basenu Morza Śródziemnego wydawały się przez długi czas domeną specjalistów od archeologii antycznej; średniowieczne dzieje tych miast, jako dobrze poświadczone źródłami pisanymi, pozostawiano historykom. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać stosunkowo niedawno, a jednym z owoców tych zmian jest właśnie omawiana publikacja.

Kolejny numer serii *Documents d'archéologie française* poświęcony jest bowiem wynikiem badań wykopaliskowych prowadzonych na obszarze sąsiadującym z antycznym i średniowiecznym portem w Marsylii. Badania te znakomicie ukazały całą złożoność przebiegu poznawania dziejów miasta portowego, a zapoznanie się z ich wynikami oraz z procesem uzyskiwania odpowiedzi na kolejne kwestie badawcze wydaje się autorom niniejszej recenzji warte wysiłku przebrnięcia przez kilkaset stron tekstu. Choć bowiem ze względu na położenie geograficzne i odmienne koleje dziejów uznać by można, że zagadnienia dotyczące historii średniowiecznej Marsylii są dość egzotyczne dla archeologów zajmujących się badaniami np. średniowiecznych miast basenu Morza Bałtyckiego, to lektura omawianej pracy ukazuje, że problemy badań ratowniczych w miastach portowych są podobne i niezależne od szerokości geograficznej. Warto więc wnikliwiej przyjrzeć się metodom badań, zarówno na etapie pozyskiwania, jak i analizy źródeł.

Omawiana publikacja wydaje się interesująca z co najmniej dwu powodów. Po pierwsze — choć historia Marsylii swymi początkami sięga VI w. p.n.e., Autorzy główny nacisk położyli na analizę danych dotyczących średniowiecznego odcinka dziejów badanej części miasta, ukazując wielowątkowość procesów zasiedlania tego terenu i znaczenie źródeł archeologicznych, znakomicie uzupełniających, a niekiedy zastępujących przekazy pisane. Po drugie — omawiana praca jest przede wszystkim raportem z badań wykopaliskowych i stanowi interesujący przykład sposobu prezentacji wyników badań terenowych oraz analiz specjalistycznych.

Opracowanie otwiera rozdział wstępny (*Introduction*, M. Bouiron, F. Cognard, P. Marrou, s. 11–16), poświęcony przedstawieniu stanowiska. Autorzy zawarli w nim omówienie dotychczasowego stanu badań, sformułowane przed rozpoczęciem wykopalisk pytania, przebieg prac wykopaliskowych oraz stosowane metody eksploracji i dokumentacji.

Teren badań położony był poza obrębem fortyfikacji zarówno antycznej Massalii, jak i miasta średniowiecznego. Jednocześnie stanowił on bezpośrednie zaplecze portu funkcjonującego tu nieprzerwanie od VI w. p.n.e. do chwili obecnej. Dane pozyskane ze źródeł pisanych oraz dotychczas prowadzonych w tym rejonie badań wskazują, że strefa ta w różnym czasie zajęta była przez różnorakie urządzenia portowe, częściowo zaś przez zabudowę mieszkalną, szczególnie intensywną w XIII i XIV w. W 2 poł. XVII w. teren ten został włączony w obręb miasta, a przeprowadzone na początku XIX w. prace regulacyjne całkowicie zatary ślady pierwotnej zabudowy i sieci komuni-

kacyjnej. Dlatego też prowadzona na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. rewitalizacja dzielnicowego centrum Marsylii stała się okazją do poszerzenia wiedzy o wcześniejszych dziejach tej części miasta, dotąd wyrywkowej i niepełnej.

Jednym z etapów rewitalizacji była budowa podziemnego parkingu na placu Charles'a de Gaulle'a, którą poprzedziły omawiane w niniejszym tomie badania ratownicze. Przeprowadzona przed ich rozpoczęciem kwerenda źródeł historycznych i wyniki dotychczasowych badań archeologicznych prowadzonych w tej części miasta pozwoliły na określenie podstawowych problemów badawczych.

Zasadniczą kwestią dotyczącą początku funkcjonowania portu w Marsylii jest odtworzenie zasięgu zatoki morskiej i rozpoznanie lokalizowanych wzdłuż jej brzegów antycznych założeń portowych. Wiadomo, że port znajdował się we wschodniej części zatoki, nad którą położona była grecka i rzymska Massalia, częściowo poza obrębem miasta. Brak jednak było danych dotyczących chronologii użytkowania i charakteru urządzeń portowych. Nie wykluczano też możliwości natrafienia na ślady antycznej nekropoli lokalizowanej na południe od murów miasta, a funkcjonującej nieprzerwanie od IV w. p.n.e. do wczesnego średniowiecza.

Nieliczne dla okresu od X do XII w. źródła pisane pozwalały przypuszczać, że w tym czasie wzdłuż południowego brzegu zatoki znajdowały się saliny. Wiadomo było również, że w części wschodniej, bezpośrednio sąsiadującej z terenem badań, znajdowała się plaża zwana „Plan Formiguier”, którą w 1296 r. hrabia Prowansji przekazał miastu dla urządzenia stoczni do budowy galer. Teren ten był wyłączony z zabudowy mieszkalnej, a co najmniej od początku XV w. otaczały go mur obronny i fosa sprzężone z fortyfikacjami miasta. Na wschód od „Plan Formiguier” w XIV w. znajdowało się przedmieście, od znajdującego się tam kościoła noszące nazwę św. Katarzyny. Wiedza o chronologii, strukturze zabudowy i zajęciach jego mieszkańców była jednak bardzo niska. Wreszcie duże znaczenie miało określenie zasięgu prac regulacyjnych związanych z powiększeniem miasta w drugiej połowie XVII w., gdy na terenie „Plan Formiguier” wzniesiono monumentalny budynek królewskiego arsenału oraz stocznice do budowy galer wojennych. Na terenie przyległym planowano budowę nowej dzielnicy miejskiej, nie wiadomo było jednak, na ile plany te udało się zrealizować.

Badania wykopaliskowe na placu poprzedziły wykopy sondażowe, które miały na celu dostarczenie danych o stanie zachowania antycznych i średniowiecznych warstw i konstrukcji, a co za tym idzie, określenie zasięgu i skali badań. Wyniki sondaży były na tyle obiecujące, że stały się podstawą decyzji o objęciu całego terenu przyszłej inwestycji stacjonarnymi badaniami wykopaliskowymi, które prowadzono od września 1992 do maja 1993 r. Prace objęły powierzchnię około 2450 m². Miąższość nawarstwień osiągała średnio 4 m. Eksplorację prowadzono metodą stratygraficzną, przyjmując system rejestracji jednostek stratygraficznych zaproponowany dla badań w Saint-Denis, będący rozwinięciem systemu opracowanego przez E.C. Harrisa. W badaniach oprócz archeologów brali udział specjaliści w zakresie historii architektury, geomorfologia, geolog oraz paleobotanicy. Raport z badań opracowano w okresie od maja 1993 do marca 1994 r. i w tymże roku został opublikowany. Ponieważ miał on charakter wstępny, uzgodniono przygotowanie pełnej publikacji, obejmującej także szczegółową analizę zabytków, źródeł pisanych i danych do rekonstrukcji paleośrodowiska.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na poruszony w rozdziale wstępnym wątek popularyzacji wyników badań. Autorzy przypominają tu pozornie oczywisty, a często lekceważony fakt, że informowanie społeczeństwa o wynikach badań powinno być jednym z priorytetów i podstawowych obowiązków prowadzącego je archeologa. Warto więc w skrócie przedstawić podjęte przez nich działania. W ciągu całego okresu trwania prac wydawano popularne sprawozdania, informowano na bieżąco media, zorganizowano punkt informacyjny w obrębie stanowiska, a w określone dni udostępniano teren badań do zwiedzania. Po zakończeniu wykopalisk zorganizowano wystawę w muzeum miejskim, umieszczono też niewielką stałą wystawę w obrębie parkingu. Na powierzchni placu zaznaczono przebieg muru obronnego otaczającego niegdyś „Plan Formiguier” i ustawiono odpowiednią tablicę informacyjną.

Zreferowane powyżej uwagi wstępne otwierają część pracy poświęconą szczegółowemu omówieniu stratygrafii i przekształceń przestrzennych badanego terenu od początku jego zasiedlenia aż do chwili obecnej. Tematyce tej poświęcone są cztery rozdziały odpowiadające głównym fazom zasiedlenia terenu: antycznej, wczesno- i późnośredniowiecznej oraz nowożytnej.

W rozdziale pierwszym (*Transformations de la frange littorale de l'âge du Bronze au haut Moyen Âge*, M. Maurin, B. Sillano, s. 17–42) omówiono kwestie związane z podłożem geologicznym, pierwszymi śladami aktywności ludzkiej oraz z urządzeniami portowymi datowanymi na epokę grecką i rzymską. Zaobserwowano tu stopniowe przekształcanie się sedymentacji charakterystycznej dla płytkiej zatoki morskiej w typową dla terenów podmokłych. W północnej części stanowiska natrafiono na duże skupisko muszli ostryg, najprawdopodobniej o charakterze śmietnikowym, które na podstawie danych geologicznych można datować na okres odpowiadający wczesnej epoce brązu. Są to pierwsze uchwytnie ślady aktywności ludzkiej, jednak pierwsze znaczące przekształcenia antropogeniczne badanego terenu miały miejsce znacznie później.

Najwcześniej u schyłku V w. p.n.e. rozpoczęły się zakrojone na szeroką skalę prace związane z osuszaniem bagnistego brzegu zatoki. W trakcie badań zarejestrowano ślady wału z piasku i gliny biegnącego po linii wschód–zachód. Na północ od wału natrafiono z kolei na ogromne, liczące 189 naczyń, skupisko zachowanych w całości amfor wypełnionych ziemią. Analiza stratygrafii wskazuje, że zostały zdeponowane w trakcie kilku etapów jednej akcji budowlanej, najprawdopodobniej jako element stabilizujący rodzaj grobli, po której poruszali się pracujący tu ludzie. Na podstawie chronologii amfor przeprowadzone prace można datować na okres między 425 a 390 r. p.n.e.

Omówieniu tego interesującego znaleziska poświęcono osobny podrozdział. Analiza amfor wskazuje, że pod względem surowca, formy i techniki wykonania stanowią one bardzo zwartą grupę. Są to naczynia proveniencji miejscowej, reprezentujące jeden typ — nieznaczne różnice zarejestrowano jedynie w przypadku ukształtowania krawędzi. Znaczną standaryzacją charakteryzują się także ich cechy metryczne — przede wszystkim wysokość, średnica największej wydętości brzuśca i wysokość szyjki. Tak znaczna jednolitość surowca i kształtu pozwala przypuszczać, że naczynia wykonano jednorazowo, jeśli nie w ciągu jednego roku, to w przeciągu najwyżej kilku lat. Nie natrafiono ponadto na czytelne ślady użytkowania naczyń. Takie same wnioski wyciągnięto w trakcie analizy amfor odnalezionych w podobnym kontekście na badanym kilka lat wcześniej sąsiednim stanowisku „La Bourse”. Wysłunięto wówczas hipotezę, że naczynia wyprodukowano na potrzeby prac przy osuszaniu brzegów zatoki i budowie nabrzeża portowego. Znalezisko z omawianych badań zdaje się te przypuszczenia potwierdzać.

Po kilkusetletnim hiatusie osadniczym na opisywanym terenie zarejestrowano rzymskie konstrukcje związane z nabrzeżem portowym. Odślonięto rozległy bruk kamienny, zajmujący około 2/3 powierzchni wykopu, od północy ograniczony kanałem szerokości ponad 3 m, o brzegach wzmocnionych palowaniem. Pomędzy pionowymi słupami wykonano rodzaj szalunku z poziomo układanych desek, wśród których znalazły się fragmenty poszycia burt co najmniej dwóch statków. Całe to założenie interpretować można jako miejsce do rozładunku towarów bądź do prac związanych z budową lub remontem statków. Użytkowanie omawianych konstrukcji należy datować w dość szerokim przedziale czasowym, na III–IV w. Określenie momentu powstania i czasu użytkowania nabrzeża jest oparte przede wszystkim na datowaniu naczyń ceramicznych i chronologii technik konstrukcyjnych zastosowanych przy budowie statków, których fragmenty odkryto podczas badań. Ich szczegółowemu omówieniu poświęcono także osobny podrozdział.

Wyniki badań pozwalają przypuszczać, że porzucenie omawianych urządzeń portowych związane było z gwałtownym podniesieniem się poziomu morza w V w. Po jego ustąpieniu ukształtowała się plaża, która w późniejszym okresie otrzymała nazwę „Plan Formiguiet”. Ślady osadnictwa z tego okresu są niezbyt intensywne: jedynie w części północnej wykopu odślonięto pozostałości budynku wzniesionego na wykonanym uprzednio nasypie ziemnym, podnoszącym poziom terenu o około 1 m. Na podstawie analizy naczyń ceramicznych użytkowanie obiektu datować można na V–VI w.

Pod koniec VI w. na całym terenie zdeponowano rozległą niwelacyjną warstwę piasku przemieszanego z niewielką ilością gliny, zajmującą prawie całą powierzchnię wykopu, od północy ograniczoną płytkim rowem. Zasięg niwelacji, analizy składu mineralnego omawianej warstwy, analogie z podobnych badanych obiektów, a także dane ze źródeł pisanych odnoszące się do X–XI w. skłoniły Autorów do przypuszczenia, że są to relikty salin. Fakt natrafienia tu na ślady pozyskiwania soli morskiej ma bardzo istotne znaczenie — do tej pory marsylskie saliny lokalizowano na południowym

brzegu zatoki. Tymczasem wyniki omawianych badań wskazują, że miały one początkowo znacznie większy zasięg i obejmowały także brzeg wschodni, a powstały już u schyłku VI w.

Rozdział drugi (*L'urbanisation progressive*, M. Maurin, M. Moerman, F. Moroldo, N. N. Scherrer, B. Sillano, I. Villemeur, s. 44–81) poświęcony jest procesowi kształtowania się na tym terenie jednego z przedmieść średniowiecznej Marsylii. Pod koniec XII w. przesunięto mury miejskie w kierunku południowym i wschodnim, co wiązało się z bardzo dynamicznym rozwojem portu marsylskiego w okresie wypraw krzyżowych. Dla omawianego terenu najistotniejszą zmianą jest budowa nowej bramy miejskiej — Porte de la Calade. W tym okresie bowiem w poprzek dawnych salin wytyczono drogę biegnącą po osi północny zachód — południowy wschód, prowadzącą do nowej bramy i łączącą miasto z osadami przedmiejskimi kształtującymi się wzdłuż południowego brzegu zatoki. W trakcie badań wokół drogi odsłonięto także system płytkich drenów, który miał na celu osuszenie terenu przed zabudową.

Rowy zostały dość szybko zasypane i omawiany obszar zaczęto stopniowo zabudowywać. Najstarszym obiektem, powstałym na początku XIII w., jest budynek odsłonięty w południowej części wykopu. Ma on wymiary 21 × 7 m; wzniesiono go z dużych bloków kamienia spajanych zaprawą wapienną. Powiązanie rozplanowania budynku z danymi ze źródeł pisanych pozwala utożsamiać go z hospicjum dla pielgrzymów, funkcjonującym przy zlokalizowanym w pobliżu kościele Świętego Grobu. Reszta terenu pozostawała niezabudowana — zarejestrowano tu jedynie ślady trudnych do interpretacji prac niwelacyjnych.

W drugiej ćwierci XIII w. położono brukowaną nawierzchnię drogi, zaś w północnej części badanego obszaru wytyczono prostopadłą do niej uliczkę biegnącą w kierunku wschodnim, z rynsztokiem pośrodku. Odprowadzał on wodę deszczową do ostatniego czynnego jeszcze kanału odpływowego, biegnącego wzdłuż zachodniej krawędzi głównej drogi. W kwartale położonym na wschód od drogi i na północ od uliczki, w trakcie badań oznaczonym jako kwartał A, powstają w tym czasie dwa odsłonięte jedynie częściowo budynki murowane (A1 i A2). Kwartał na wschód od drogi i na południe od uliczki, oznaczony symbolem B, otoczono kamiennym murem. Nie został on zabudowany, choć charakter warstw potwierdza istnienie tu bliżej nieokreślonej, prawdopodobnie rolniczej lub ogrodniczej, aktywności ludzkiej. Z kolei w kwartale na zachód od drogi, oznaczonym symbolem C, obok utożsamianego z hospicjum budynku C1 pojawiają się kolejne zabudowania (C3, C4, C5) związane z jego gospodarczym zapleczem. Na północny zachód od opisanych struktur odsłonięto niewielkie cmentarzysko, także związane z hospicjum. Zadokumentowano na nim ogółem 8 grobów szkieletowych, orientowanych na linii wschód — zachód (w tym 1 grób podwójny i 1 potrójny). Co ciekawe, pięć pochówków ułożonych było na boku z twarzą zwróconą na południe, a więc zgodnie z tradycją islamską. Cmentarz funkcjonował stosunkowo krótko. Niezabudowany pozostał obszar na zachód od kwartału C, ograniczonego od tej strony rowem drenażowym odchodzącym od drogi. Jest to wschodni skraj terenu określanego w źródłach jako „Plan Formiguier”.

W trzeciej ćwierci XIII w. rozpoczęto systematyczną parcelację omawianego terenu. W kwartale A dokonano przebudowy dotychczasowych budynków, wzniesiono też nowy, oznaczony jako A3. W bloku B wybudowano mury sąsiedzkie wyznaczające granice działek. Na działce narożnej przy ulicy odsłonięto cysterne z kamienną cembrowiną i kanałem doprowadzającym wodę oraz sąsiadującą z nią wkopaną w ziemię dużą drewnianą kadź. Zespół ten interpretowany jest jako pozostałości pracowni garbarskiej. W kwartale C, na północ od zabudowań hospicjum, także dokonano wytyczenia działek. Na dwóch z nich powstały prostokątne murowane budynki mieszkalne szczytami ustawione do ulicy (C6 i C7), z niewielkimi podwórkami od zachodu. Podwórko należące do budynku C7 zajęło częściowo teren cmentarza z fazy poprzedniej, co wskazuje na pewne regulacje granic terenu należącego dotąd do hospicjum: zlikwidowano cmentarz, a na terenie niezabudowanym funkcjonował niezbyt intensywnie użytkowany dziedziniec.

W czwartej ćwierci XIII w. w kwartale A wzniesiono nowy budynek, oznaczony symbolem A4. W kwartale B natomiast przebudowano garbarnię, zaś na działkach położonych na południe od niej wzniesiono cztery nowe budynki mieszkalne na planie wydłużonego prostokąta, zwrócone szczytami do ulicy. Niezabudowana pozostała tylko południowa część bloku, której użytkowanie w tym okresie poświadcza jedynie kilka jam gospodarczych. W kwartale C powstały dwa nowe

budynki (C10–11 i C12). Rozebrana zostaje część zabudowań przylegających od północy do hospicjum — powstaje tam „typowy” szczytowy budynek z niewielkim podwórkiem.

Omówieniu zarejestrowanych w trakcie badań przekształceń przestrzennych, którym podlegał teren stanowiąca w następnym stuleciu, poświęcono rozdział 3 (*Le faubourg Sainte-Catherine dans la première moitié du XIV^e s.*, M. Maurin, M. Moerman, F. Moroldo, N. Scherrer, B. Sillano, s. 83–115). W części zachodniej początek tej fazy wyznacza budowa muru obronnego otaczającego „Plan Formiguer”. Poprzedzała go fosa, której wschodnią ścianę wzmacniał mur oporowy. Równocześnie z budową muru obronnego przeprowadzono korekty rozplanowania zabudowy: wyregulowano i wybrukowano dotychczas istniejące ulice, wytyczono też nową uliczkę boczną, ograniczającą od południa kwartał B. Ulica główna miała szerokość 6,5 m, zaś boczne — 3,8 m. Są to wymiary typowe dla ulic marsylijskich w omawianym okresie. Dokonano również regulacji pierzei bloków zabudowy, co wiązało się z przebudową dotychczas istniejących budynków, przy czym parcele utrzymały swoją dotychczasową szerokość. W tym okresie zabudowano także pozostałe wolne dotąd parcele.

Osobny podrozdział poświęcono wybranym aspektom zabudowy przedmieścia, kwestiom zaopatrywania w wodę i odprowadzania nieczystości oraz zajęciom mieszkańców.

Godna uwagi jest zwłaszcza jednolitość zabudowy przedmieścia w XIV w. Zarówno fundamenty, jak i mury naziemne wznoszono wyłącznie z kamienia. Jako budulec służyły lokalne wapienie, trawertyny, piaskowce i zlepieńce, przy czym najpowszechniej, podobnie jak w całej czternastowiecznej Marsylii, stosowano wapieni. Fundamenty sadowano w wąskich wkopach, niekiedy, ze względu na niestabilne podłoże, wzmacnianych palowaniem. Mury wznoszono z kamienia łamanego wiązanego zaprawą wapienną.

„Typowy” budynek miał plan wydłużonego silnie prostokąta i zajmował ponad 2/3 działki. Nie miał czytelnych na poziomie przyziemia podziałów wewnętrznych. Do ściany tylnej przylegało niewielkie prostokątne podwórko. Budynki nie były podpiwniczone. Pomieszczenia przyziemia przykrywano niekiedy sklepieniem, o czym świadczą filary przyścienne odsłonięte w pięciu budynkach. Wraz ze śladami wewnętrznych schodów i informacjami ze źródeł pisanych pozwalają one uznać przynajmniej część budynków za dwukondygnacyjne. Przesłanką jest tu także niewielka szerokość parcel rozmierzonych na przedmieściu i znaczne zagęszczenie zabudowy. Wejścia znajdowały się w ścianach szczytowych i prowadziły bezpośrednio z ulicy. Były one najstaranniej wykańczaną częścią budynku — miały obramienia z ciosów, niekiedy profilowane. Dachy pokrywały ceramiczne dachówki. Nie natrafiono na ślady posadzek — zastępowały je klepiska z ubitej gliny. Wewnątrz budynków rejestrowano ślady działalności rzemieślniczej, przede wszystkim metalurgicznej, oraz różnego rodzaju jamy gospodarcze. Najprawdopodobniej przyziemia były przede wszystkim miejscami pracy, podczas gdy funkcje mieszkalne spełniało piętro lub poddasze.

Zaskakujący jest fakt, że w trakcie wykopalisk nie natrafiono na ślady systemu zaopatrywania przedmieścia w wodę, niezbędną do życia mieszkańców i procesów produkcyjnych. Jedynie w obrębie pracowni garbarskiej natrafiono na cysterne z kanałem doprowadzającym. Kolejny zbiornik, niezasilany jednak kanałem, odsłonięto przy budynku hospicjum. Należy więc przypuszczać, że wodę do potrzeb codziennych mieszkańcy pozyskiwali z ujęć publicznych bądź zaopatrywali się w nią u wozniwodów. Odprowadzaniu wody i nieczystości służyły rynsztoki wykonywane w kolejnych poziomach bruków ulic, skierowane początkowo do rowu przy zachodniej krawędzi głównej drogi, a następnie do fosy otaczającej mury obronne. Na przebadanych działkach nie natrafiono na ślady latryn.

Jeśli chodzi o zajęcia mieszkańców przedmieścia, to dobrze poświadczone są jedynie ślady obróbki żelaza, które wystąpiły w budynku w południowej części kwartału B, gdzie najprawdopodobniej znajdowała się kuźnia. Świadectwa obróbki metali, takie jak tygle, formy odlewnicze, żuźle, stwierdzono także w dwóch innych budynkach w tym samym kwartale. Należy też wymienić obiekty związane z przetwarzaniem płodów rolnych odsłonięte w kwartale C. Kwartał A rozpoznany został w zbyt małym zasięgu, aby uzyskać jakiegokolwiek bliższe dane co do zajęć jego mieszkańców.

W rozdziale czwartym (*De la destruction du faubourg médiéval à la place actuelle*, M. Bouiron, M. Maurin, N. Scherrer, B. Sillano, s. 118–131) opisano przekształcenia badanego terenu w okresie od połowy XIV w. do czasów współczesnych. W 2 poł. XIV w. dotychczasowa zabudowa uległa cał-

kowitemu zniszczeniu. Część budynków podpalono, a mury naziemne rozebrano do poziomu fundamentów, odzyskując z nich materiał budowlany. Nietknięte pozostały jedynie fortyfikacje oraz nadal funkcjonująca główna ulica. Jak wskazuje analiza źródeł pisanych, działania te mogły zostać zarządzone przez władze miejskie w związku z groźbą oblężenia miasta w okresie wojny stuletniej.

Do połowy XVII w. omawiany teren pozostawał niezabudowany: natrafiono jedynie na ślady prac remontowych przy murach obronnych otaczających „Plan Formiguier”. Fosa ulegała stopniowemu zasypywaniu — prawdopodobnie zaczęła pełnić funkcję śmietnika miejskiego. Aktywność ludzka w tym okresie poświadczają niezbyt liczne obiekty gospodarcze. W części wschodniej tego terenu w XV w. pojawiły się dwa istniejące dość krótko budynki mieszkalne. Charakter warstw sugeruje, że na terenie tym znajdowały się pola uprawne lub ogrody.

Dokonana po połowie XVII w. nowa regulacja zabudowy tej części miasta sprawiła, że dawna główna ulica przedmieścia odzyskała swoje znaczenie. Poprowadzono nią kanalizację ściekową. Fortyfikacje rozebrano, a na sąsiadującym z nimi terenie powstał budynek arsenału. Teren badań pozostał niezabudowany — w sporządzonym wówczas projekcie miał on stanowić wielki plac, na który zwrócona byłaby reprezentacyjna fasada arsenału. Projekt ten jednak zarzucono i w połowie XVIII w. w południowej części opisywanego obszaru wzniesiono zwartą zabudowę murowaną z fundamentami stabilizowanymi rzędami pali oraz kilkoma studniami zasilanymi przez wodociąg. W jego części północnej znajdował się otwarty plac, na którym wybudowano fontannę. Zabudowa ta dotrwała do początku XIX w., gdy rozebrano ją i nadano placowi jego dzisiejszą formę.

W dwóch kolejnych rozdziałach omawianej pracy zaprezentowano wyniki analiz najliczniejszej z pozyskanych w trakcie badań kategorii źródeł archeologicznych — fragmentów naczyń glinianych. Osobno omówiono znaleziska naczyń z kontekstów datowanych od schyłku XII do schyłku XIV w. oraz pochodzące z XV–XVIII w.

Rozdział piąty (*La vaisselle de la fin du XII^e s. à la fin du XIV^e s.: essai de typo-chronologie*, C. Richarté, s. 134–165), poświęcony zagadnieniom datowania i typologii średniowiecznych naczyń ceramicznych, rozpoczyna krótka prezentacja dotychczasowego stanu badań nad ceramiką produkowaną i używaną w średniowiecznej Prowansji. Autor podkreśla rolę badań ratowniczych prowadzonych w miastach dla wypełnienia luki dotyczącej wiedzy o ceramice z XII i XIII w. Najowocniejsze okazały się w tym względzie szerokopłaszczyznowe wykopaliska w Marsylii, zwłaszcza w dzielnicy garncarzy Sainte Barbe. Nadal jednak naczynia z tego okresu pozostają stosunkowo słabo rozpoznane.

Analizę rozpoczęto od zliczenia fragmentów naczyń w obrębie trzech faz obejmujących następujące okresy: koniec XII — poł. XIII w., 2 poł. XIII — początek XIV w. oraz 1 poł. XIV w. Z dalszych analiz wyłączono tzw. ceramikę rezydualną, czyli fragmenty naczyń antycznych i wczesnośredniowiecznych zalegających wtórnie w kontekstach młodszych. Następnie dokonano podziału zbioru na naczynia stołowe i kuchenne, sklasyfikowano rodzaje naczyń, wyróżniono grupy surowcowe, morfologiczne i stylistyczne oraz określono, które reprezentują lokalną produkcję, a które z nich to importy. Potem dokonano procentowego porównania frekwencji naczyń stołowych i kuchennych oraz miejscowych i importowanych. Stwierdzono, że we wszystkich fazach dominują naczynia kuchenne (od 60 do 80%) oraz naczynia wyrabiane w Marsylii lub w ośrodkach znajdujących się w jej bezpośrednim zapleczu. Relatywnie wysoki jest udział importów w pierwszej ćwierci XIII w. i około połowy XIV w., gdzie proporcje oscylują około 50%, najniższy zaś w ostatniej ćwierci XIII w., gdy spada poniżej 20%. Ogólnie rzecz biorąc, udział importów, w porównaniu z innymi ośrodkami miejskimi doliny Rodanu, jest bardzo wysoki, ale nie odbiega znacząco od proporcji zarejestrowanych w innych częściach samej Marsylii. Następnie omówiono poszczególne grupy gatunkowe. Przy ich wyróżnianiu założono, że dostrzegalne makroskopowo różnice w składzie masy ceramicznej, kształcie naczyń, sposobie zdobienia i rodzaju szkliva korespondują z różnymi tradycjami warsztatowymi i z różnymi miejscami pochodzenia wyrobów. Nie przeprowadzono niestety analiz fizykochemicznych, które mogły wnieść szereg nowych danych dotyczących zarówno proveniencji poszczególnych grup wyrobów, jak i techniki ich wykonania, co wydaje się istotne, zwłaszcza w kontekście podkreślanej wielokrotnie przez Autora bardzo słabej wiedzy o garncarstwie średniowiecznej Marsylii.

U schyłku XII i w 1 poł. XIII w. wśród naczyń kuchennych dominują wytwarzane na miejscu: siwe, brunatne, ceglaste, ceglaste szkliwione, białe (wyrabiane w dzielnicy Sainte Barbe) i ceglaste

szkliwione z Katalonii. W grupie naczyń stołowych odnotowano zdobione sgrafittom z Ligurii, majolikę z Magrebu i szkliwione z Bliskiego Wschodu. W 2 poł. XIII w. wzrasta zróżnicowanie zbioru. Pojawiają się naczynia sgraffittowe proveniencji zachodnioeuropejskiej i majolika z południowej Hiszpanii i Włoch; wśród wyrobów lokalnych znacząco zmniejsza się udział naczyń siwych i brunatnych na rzecz białych z Sainte Barbe oraz ceglanych szkliwionych z regionu Uzège. W 1 poł. XIV w. w grupie naczyń kuchennych wyraźnie zwiększa się udział ceramiki z Uzège, a wśród naczyń stołowych — fajansów z Walencji, Katalonii i Pizy.

W podsumowaniu Autor zwrócił uwagę na walory poznawcze analizowanego zbioru. Naczynia ceramiczne z końca XII — 1 poł. XIII w. są interesujące przede wszystkim dlatego, że znaleziska zespołów ceramiki z tego okresu na terenie miasta są jak dotąd bardzo rzadkie i słabo rozpoznane. Godne podkreślenia jest duże zróżnicowanie zbioru, obecność licznych importów z basenu Morza Śródziemnego, zwłaszcza z Ligurii i Katalonii. Interesujące są także dane o wyrobach lokalnych, szczególnie o słabo dotąd poznanej ceramice brunatnej, a wreszcie o dystrybucji wyrobów z warsztatów Sainte Barbe. Równie ciekawa okazuje się rejestrowana od połowy XIII w. postępująca standaryzacja kształtów naczyń kuchennych, niezależna od miejsca ich pochodzenia, której towarzyszy coraz większa komercjalizacja dystrybucji ceramiki, czytelna zwłaszcza w grupie naczyń stołowych zdominowanej przez importowane fajanse hiszpańskie i włoskie. Zjawisko to jest refleksem aktywności handlowej portu i pokazuje sieć powiązań handlowych miasta w omawianej epoce.

Rozdział szósty (*La céramique moderne*, V. Abel, s. 168–201) zawiera charakterystykę znalezisk ceramicznych z kontekstów datowanych na okres nowożytny. Ceramika nowożytna z terenu miasta nie była dotąd przedmiotem wielu analiz, choć dotychczasowe wykopaliska dostarczyły bogaty i zróżnicowany zbiór. W przypadku znalezisk z omawianych badań analizie poddano naczynia ceramiczne z warstw datowanych na schyłek XV – schyłek XVIII w., pominięto natomiast dziewiętnastowieczne. Analizy porównawczej zbiorów dokonano w obrębie trzech faz czytelnych w stratygrafii stanowiska i odpowiadających z grubsza poszczególnym stuleciom. Na wstępie każdego z podrozdziałów przedstawiono ogólną charakterystykę ceramiki z danej fazy, następnie katalog zawierający wyszczególnienie składu wszystkich poddanych analizie zespołów oraz krótkie podsumowanie.

Pierwsza faza obejmuje okres od schyłku XV do początku XVII w. Jest to nie tylko najdłuższy z wyróżnionych odcinków czasu, ale też najbardziej niewdzięczny do analizy wobec słabo manifestującego się zasiedlenia tego terenu i niewielkiej ilości materiału porównawczego z innych stanowisk w mieście. Bardzo licznie występują wówczas fajanse hiszpańskie stanowiące podstawowy składnik grupy naczyń stołowych. Niewielki procent stanowią natomiast importy z północnej Italii oraz szkliwione naczynia kuchenne z tego regionu. Na powrót pojawia się lokalna ceramika siwa, której produkcji zaprzestano w Prowansji pod koniec XIII w. Niewielki jest udział naczyń kuchennych z białych glin pochodzących z regionu Uzège — najliczniej reprezentują ceramikę kuchenną naczynia szkliwione z Fréjus. Obok tego dużą grupę stanowią różne produkcje lokalne, które trudno przypisać do określonego ośrodka. W znaleziskach naczyń ceramicznych czytelna jest więc z jednej strony aktywność miasta jako dużego portu śródziemnomorskiego, z drugiej zaś — siła oddziaływania tradycji średniowiecznych przeżywających się aż do początku XVII stulecia.

Okres znaczących zmian przypada na wiek XVII. Istotny jest tu zwłaszcza znaczny wzrost udziału wyrobów lokalnych. Zaprzestano wówczas używania naczyń z Hiszpanii, w mniejszym stopniu także posługiwano się fajansami włoskimi, na podobnym do wcześniejszego poziomie utrzymał się natomiast udział szkliwionych naczyń kuchennych z Italii. Zbiór zdominowany jest przez stołowe i kuchenne naczynia wyrabiane w okolicach Marsylii, przede wszystkim w dolinie rzeki Hueveaune; nadal są w nim obecne siwe naczynia kuchenne. Specyficzną grupę wyrobów ceramicznych stanowią fajki z białej gliny, niewątpliwie zachodnioeuropejskie, ale o bliżej nieokreślonej proveniencji.

Wiek XVIII charakteryzuje się dużym udziałem ceramiki szkliwionej z doliny Hueveaune, a także pojawieniem się lokalnych fajansów oraz nowych gatunków ceramiki — fajansu delikatnego i porcelany. W zbiorze wyróżniono pojedyncze naczynia z porcelany chińskiej i równie nieliczne wyroby porcelanowe oraz fajansy delikatny z manufaktur europejskich. Dominują fajanse regionalne pochodzą-

ce z Marsylii i ośrodków w okolicach miasta. Znacznie spada udział szkliwionej ceramiki włoskiej, przy czym są to wyroby głównie z jednego ośrodka — Albisola. Nieliczne są też fajanse włoskie.

Porównanie inwentarza obiektów datowanych na XVIII w. z innymi zespołami z terenu miasta daje obraz tej dzielnicy jako miejsca zamieszkania ludzi dość zamożnych, na co wskazuje liczba i zróżnicowanie naczyń luksusowych (przede wszystkim z porcelany i fajansu delikatnego). Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną cechę zbioru ceramiki osiemnastowiecznej: dobrze widoczny jest w nim początek postępującej uniformizacji wyrobów, charakterystycznej dla okresu industrializacji, gdy produkcja ceramiki przestaje być rzemiosłem, a staje się jedną z gałęzi rodzącego się przemysłu. Czytelne jest to zwłaszcza w przypadku lokalnej produkcji fajansu stołowego.

Rozdział siódmy (*Le mobilier non céramique*, L. de Boisséson, M. Feugère, J. Pournot, V. Suvéiri, s. 204–226) poświęcono przedmiotom wykonanym z innych surowców. Znaleźiska zaprezentowane zostały w postaci katalogu opatrzonego krótkim komentarzem. Osobno omówiono numizmaty i niezbyt liczne okazy z okresu antycznego, łącznie natomiast zabytki średniowieczne i nowożytnie.

Natrafiono ogółem na 41 monet i ich fragmentów, z czego rozpoznąć udało się 30 egzemplarzy. Najstarszą jest brązowa moneta hellenistyczna z Massalii datowana na III w. p.n.e. Ponadto zidentyfikowano 6 monet rzymskich (as Oktawiana Augusta i drobne brązy z III w.), 18 monet średniowiecznych — prowansalskich i francuskich (najstarsza z końca XII w., najmłodsza z połowy wieku XIV), 1 żeton z XIV w. oraz 5 monet nowożytnych z 2 poł. XVII bądź z XVIII w.

Nieliczne są zabytki z nawarstwień związanych z antycznym portem. Najciekawszym znaleziskiem jest tu zespół 15 ołowianych pocisków do proc pochodzących z bruku rzymskiego portu.

Znacznie liczniejsze i bardziej zróżnicowane zabytki średniowieczne i nowożytnie omówione zostały odrębnie. Co ciekawe, klasyfikacji przedmiotów dokonano na podstawie kryteriów przede wszystkim funkcjonalnych, a nie surowcowych. Katalog obejmuje 1770 przedmiotów podzielonych na 6 grup. Do pierwszej z nich zaliczono elementy konstrukcyjne i wyposażenie budynków: zawiasy, fragmenty zamków do drzwi, fragment okucia skrzyni, gwoździe (najliczniejsza grupa, podzielona na gwoździe o przeznaczeniu konstrukcyjnym i dekoracyjnym — obicia skrzyń i mebli) oraz metalowe lampki oliwne. Kolejną grupę stanowią elementy rzędu końskiego — przede wszystkim podkowy. Elementy uzbrojenia reprezentowane są przez trzy czternastowieczne jelicie sztyletów oraz grot oszczepu, a także siedemnastowieczną kulę pistoletową.

Liczną i zróżnicowaną grupę tworzą sprzęty domowe. Zaliczono do nich przedmioty związane z wyrobem odzieży: szpilki i napastrki (najstarszy z XIV w.), przęśliki gliniane — dwustożkowate i wykonywane z przewierconych skorup, elementy zastawy stołowej: drewniane i metalowe rękojeści noży oraz łyżkę ze stopu ołowiu. Warto także zwrócić uwagę na znaleźiska fragmentów beczek klepkowych i kurek od szpuntu. Z handlem związane są zapewne 3 odważniki ze stopu miedzi pochodzące z nawarstwień datowanych na początek XIV w. Z pracowniami rzemieślniczymi łączyć można natomiast znaleźiska osełek i form odlewniczych. Jedynym materialnym śladem zajęć rolniczych jest fragment sierpa.

W grupie przedmiotów określonych jako odzież i ozdoby najliczniejsze są czternastowieczne sprzączki do pasów o formach typowych dla omawianego regionu oraz okucia — aplikacje wykonane ze stopu miedzi. Interesującym znaleziskiem jest ołowiana plakietka — figurka kawalerzysty datowana na XVIII w. Być może jest to odznaka wojskowa. Ostatnią grupę stanowią instrumenty muzyczne i przedmioty związane z gramami. Zaliczono tu 2 drumle żelazne datowane na XIV w. oraz pochodzące z siedemnastowiecznego zasypiska fosy drewniane kule do krykieta. To ostatnie znalezisko jest o tyle interesujące, że pośrednio poświadcza lokalizowane w tym rejonie miasta, a znane ze źródeł pisanych, miejskie boisko do gry w krykieta.

Omówieniu źródeł historycznych dotyczących terenu badań poświęcony jest rozdział ósmy (*Les textes d'archives*, P. Bernardi, M. Bouiron, s. 228–257). Kwerendy źródłowe objęły następujące zagadnienia: średniowieczne fortyfikacje, saliny, zabudowa i stosunki własnościowe na przedmieściu, budowle sakralne, ulice, własność parcel oraz zasięg i charakter związanej z budową arsenału przebudowy tej części miasta w XVII w. Teksty najważniejszych dokumentów zamieszczono w aneksie (s. 259–270).

Szczególnie istotne są tu dwa elementy: identyfikacja hospicjum przy kościele Świętego Grobu, pojawiającym się w źródłach na początku XIII w. i zlikwidowanym po 1280 r., oraz szczegółowa analiza dokumentu z 1301 r. omawiającego nieruchomości jednego z marsylijskich możnych, Filipa An-

selme, położone na terenie przedmieścia św. Katarzyny. Dokonane na jego podstawie określenie właścicieli większości parcel w badanym rejonie przedmieścia pozwala powiązać rejestrowane w terenie pozostałości zabudowy z danymi ze źródeł pisanych.

W osobnym rozdziale (*Géomorphologie, faune et paléoenvironnement*, M. Bourcier, F. Brien-Poitevin, P. Carbonel, P. Chevillot, M. Leguilloux, C. Morhange, P. Ponel, N. Weydert, É. Yebdri, s. 272–306) przedstawiono wyniki analiz specjalistycznych, których celem była rekonstrukcja przekształceń środowiska, zarówno o charakterze naturalnym, jak i wywołanych działalnością człowieka. Zakres przeprowadzonych badań trzeba uznać za imponujący. O ile bowiem studia nad paleośrodowiskiem od dawna budzą zainteresowanie, o tyle omawiane wykopaliska są, zdaniem Autorów opracowania, jednymi z nielicznych w ostatnim czasie we Francji, na których współpraca geomorfologów, sedimentologów, biologów i archeologów była realizowana na tak dużą skalę.

Podstawowym problemem badawczym stały się przekształcenia brzegu morskiego oraz wpływ człowieka na kształtowanie się środowiska od epoki brązu aż do schyłku okresu antycznego. Celem określenia rytmu przemian zastosowano różne metody datowania bezwzględne. Dokonano zatem określenia tempa przyrostu warstw osadów morskich i charakteru środowiska na podstawie analizy szczątków fauny, przede wszystkim muszli mięczaków.

Wyróżniono i scharakteryzowano trzy główne okresy. W pierwszym badany teren znajdował się na dnie płytkiej zatoki morskiej, stopniowo wypełnianej sedimentami niesionymi przez niewielkie cieki spływające z okolicznych wzgórz i przekształcającej się w bagnisty brzeg. Dla tego okresu brak archeologicznych i paleobotanicznych śladów aktywności człowieka: pierwsze ujawnione ślady jego obecności datowane są na okres odpowiadający środkowej epoce brązu, co obok danych palinologicznych poświadcza również obecność śmietniska muszlowego.

Prace ziemne prowadzone w IV w. p.n.e. zapoczątkowały proces przekształcania się omawianego terenu w stały ląd. Od tego momentu zorganizowana działalność ludzi stała się głównym czynnikiem kształtującym jego morfologię i ekologię. W późnym okresie antycznym teren ten ponownie znalazł się na krótko pod powierzchnią morza. Po jego ustąpieniu ukształtowała się piaszczysta plaża, następnie przekształcona w saliny. U schyłku XII w., po wzniesieniu tu zabudowy, naturalny rytm przemian opisywanej części wybrzeża został definitywnie przerwany.

W omawianym rozdziale pomieszczono także wyniki badań zwierzęcych szczątków kostnych. Ze względu na niewielką liczebność serii kości zwierzęcych z nawarstwień datowanych na okres antyczny i wczesne średniowiecze, szczegółowe analizy archeozoologiczne możliwe były tylko dla dwóch faz: 1 poł. XIV w. i okresu od XVI do schyłku XVIII w. Dla XIV w. stwierdzono bardzo wysoki, przekraczający 50%, udział szczątków owiec i kóz. Konsumowano również bydło (23%) i świnie (17%), sporadycznie natomiast pojawia się ptactwo domowe i zwierzęta dzikie. Spożywano głównie mięso osobników kilkuletnich. Taka struktura konsumpcji mięsa jest typowa dla dużych miast średniowiecznych południowej Francji. Bardzo podobne proporcje zaobserwowano dla XVIII w. — jedyną różnicę stanowi spadek konsumpcji mięsa świni i wzrost liczby osobników młodych, zabijanych przed osiągnięciem zdolności do reprodukcji. Nadal jednak dominują drobne przeżuwacze, co jest typowe dla omawianego okresu w innych ośrodkach miejskich.

Inne interesujące znalezisko stanowi zespół szczątków kilkudziesięciu koni pozyskany z szesnastowiecznego śmietniskowego wypełniska fosy. Pochodzą one od grupy osobników w zbliżonym wieku, prawdopodobnie padłych w tym samym okresie, najpewniej w efekcie epidemii. Nie natrafiono na całe szkielety, a kości noszą ślady ćwiartowania, można więc przypuszczać, że ze zwierząt ściągnięto skórę.

Odrębną część omawianego rozdziału stanowi analiza liczebności poszczególnych części szkieletów zwierzęcych, określenie wieku i wielkości osobników oraz próba odtworzenia sposobu podziału tusz.

W trakcie lektury tej części pracy zwraca uwagę jeden fakt — zarówno z tekstu, jak i z publikowanych zestawień wynika, że w trakcie badań nie natrafiono na ślady konsumpcji ryb. Jest to zjawisko zaskakujące w realiach miasta portowego, w pewien jednak sposób uwiarygodniają je wyniki analiz kolejnej kategorii szczątków zwierzęcych — muszli mięczaków pozyskanych w trakcie badań. Autorzy opracowania dokonali szczegółowej analizy gatunkowej bardzo licznego zbioru muszli, w wyniku której stwierdzili, że zdecydowanie dominują tu osobniki niejadalne. Pewne ślady świadczące o kon-

sumpcji mięczaków, głównie ostryg, zarejestrowano dopiero dla I poł. XIV w., czasu największego zagęszczenia osadnictwa na przedmieściu, przy czym w dalszym ciągu miała ona charakter marginalny. Okazuje się zatem, że obecność ryb i małży morskich w diecie mieszkańców miasta portowego nie jest, wbrew pozorom, naturalna. Niestety, te interesujące spostrzeżenia dotyczące struktury konsumpcji nie doczekały się szerszego komentarza.

W innym podrozdziale zaprezentowano wyniki analiz gatunkowych szczątków owadów pozyskanych z próbek pobranych w trakcie prac archeologicznych. Warto podkreślić, że były to pierwsze we Francji prowadzone na tak dużą skalę badania paleontologiczne.

W aneksie omówiono ponadto znalezisko pestek dyni ujawnionych w powstałym pod koniec XVI w. wypełniku fosy. Jest to najwcześniej datowane tego typu znalezisko na terenie Francji, interesujące o tyle, że w XVI w. dynia — roślina świeżo sprowadzona z Nowego Świata — była warzywem droгим i trudno dostępnym.

W podsumowaniu podjęto próbę przedstawienia wyników badań na szerszym tle problematyki rozwoju tej części miasta, ze zwróceniem największej uwagi na okres średniowieczny. Pozyskane w trakcie prac wykopaliskowych informacje pozwoliły na szczegółową rekonstrukcję procesu kształtowania się przedmieścia od momentu likwidacji salin, poprzez fundację hospicjum, wokół którego skupiać się zaczęło osadnictwo, aż do zniszczenia przedmieścia w okresie wojny stuletniej. Zwraca uwagę fakt, że dokonywane tu w XIII i XIV w. rozmierzenia i zabudowę parcel przeprowadzono wedle jednolitego schematu. Można zatem przypuszczać, że właściciele terenów podmiejskich, wchodzący, jak wskazują źródła pisane, w skład elit gospodarczych i politycznych Marsylii, starali się kontrolować szybki w tym okresie rozwój miasta. Niestety, ten bardzo interesujący wątek nie został odpowiednio rozwinięty: Autorzy nie pokusili się o próbę odtworzenia schematu parcelacji przedmieścia i rekonstrukcję stosowanych miar. Szkoda tym większa, że, jak wskazują analogie z miast północnej Europy, zastosowany tu model zabudowy — niewielkie, wąskie działki zajęte przez zestandaryzowane budynki z ograniczonym do minimum podwórzem — pozwala przypuszczać, iż już w momencie parcelacji przewidywano zasiedlenie przedmieścia przede wszystkim przez rzemieślników.

Zabrakło też miejsca na próbę odtworzenia życia codziennego mieszkańców przedmieścia, choć nie brak tu różnorodnych danych wynikających z omówionych wyżej analiz naczyń ceramicznych, przedmiotów wykonanych z innych surowców oraz kości zwierzęcych. Interesujące wydaje się zwłaszcza zjawisko stopniowego wypierania rodzimej produkcji garncarskiej przez napływające masowo importy, przede wszystkim zdobione naczynia stołowe, charakterystyczne także dla innych miast portowych średniowiecznej Europy. Odrębnym zagadnieniem okazuje się także zaskakująca dla miasta położonego nad morzem struktura konsumpcji mięsa, której podstawę stanowiły trzy główne gatunki zwierząt hodowlanych, a w której prawie kompletnie brak łatwo przecież dostępnych ryb i jadalnych mięczaków.

Niemniej jednak omawiana praca jest na pewno godna polecenia. Stanowi dobry przykład publikacji wyników badań wykopaliskowych, które, o czym warto pamiętać, miały charakter ratowniczy. Szczegółowość dokonanych w terenie rejestracji, wielość zastosowanych metod pozyskiwania danych, wreszcie konsekwentnie realizowana i harmonijna współpraca przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych wystawiają bardzo dobre świadectwo zarówno prowadzącym badania, jak i Autorom poszczególnych części opracowania. Efekty tej współpracy trudno przecenić. Dotyczy to zwłaszcza wyników analiz specjalistycznych, pozwalających z jednej strony odtwarzać procesy o charakterze ogólnym — jak kształtowanie się obecnej linii brzegowej — z drugiej zaś, jak w przypadku analiz paleobotanicznych i paleontologicznych, dostarczających danych do rozstrzygnięcia kwestii szczegółowych, takich jak np. tempo i warunki akumulacji poszczególnych warstw użytkowych.

Lektura omawianej pracy dowodzi także, że — niezależnie od położenia geograficznego danego ośrodka — archeolodzy badający średniowieczne porty stają przed podobnymi problemami badawczymi, wynikającymi przede wszystkim ze specyficznych uwarunkowań ekonomicznych i politycznych, wpływających na rozwój miast pełniących rolę centrów dalekosiężnej wymiany handlowej. Pełne odtworzenie i zrozumienie dziejów tych ośrodków wymaga bowiem współpracy badaczy z różnych, nierzadko pozornie odległych od siebie dziedzin nauki.

Aleksandra i Maciej Trzeciency